

AZ ISMÉTLŐDÉS FAJTÁI, NYELVI KIFEJEZŐESZKÖZEI ÉS SZEMANTIKAI ÁBRÁZOLÁSA

KIEFER FERENC

1. A magyarban az ismétlődésnek három fajtáját különböztethetjük meg. (1) a cselekvés vagy folyamat szokás szerűen ismétlődik ('habituális olvasat'), (2) a cselekvés vagy folyamat viszonylagos rendszerességgel ismétlődik ('iteratív olvasat'), és (3) a cselekvés vagy folyamat rendszertelen időközökben ismétlődik meg ('frekventatív olvasat'). Lexikai-morfológiai szinten az (1) eset kifejezhető egyszerű igével, a (2) a *-gat/-get* gyakorító képzővel, a (3) pedig az igekötő ikerítésével. Mondatszintű realizációjuk kontextuális tényezőktől is függhet (pl. tárgyias igéknél a tárgy fajtájától), amelyeknek a tárgyalására a jelen munkában nem térünk ki.

A háromféle ismétlődésnek különbözőek a szemantikai tulajdonságai, mint ahogy ezt alább részletesebben látni fogjuk, ezért mindegyiknek más szemantikai ábrázolást kell kapnia.

2. Tudjuk, hogy a magyarban az alábbi mondatok kétértelműek:

- (1) (a) Béla furulyázik.
- (b) Gyuri dohányzik.
- (c) Laci horkol.

Mindegyik mondatnak van egy 'aktuális' és egy 'habituális' olvasata. Az előbbi szerint Béla éppen most furulyázik, Gyuri éppen most dohányzik, Laci pedig éppen most horkol. Az utóbbi ezzel szemben azt jelenti, hogy Béla furulyázní, Gyuri dohányozni, Laci pedig horkolni szokott, és könnyen lehet, hogy Béla most éppen nem furulyázik, Gyuri nem dohányzik, és Laci pedig nem horkol. Az angolban a két olvasat más-más szerkezethez kapcsolódik:

- (2) (a) Bill smokes.
- (b) Bill is smoking.

A (2)(a) mondatnak habituális, a (2)(b)-nek pedig aktuális olvasata van.

Az (1)(a)-(c) mondatok habituális olvasata a *szokott* segédigével parafrázálható.

- (3) (a) Béla szokott furulyázni.
 (b) Gyuri szokott dohányozni.
 (c) Béla szokott horkolni.

A *szokott* éppen ezért a habituális olvasat tesztelésére is alkalmas. Rajta kívül talán még a *rendszerint* ('szokás szerint') határozószó használható fel e célra.

A habituális olvasatú mondatok az ún. generikus mondatokkal mutatnak rokonságot (Carlson 1977). Carlson szerint háromféle predikátumot különböztethetünk meg. Vannak predikátumok, melyek egyedekről, predikátumok, melyek osztályokról ('kinds'), és predikátumok, melyek stádiumokról ('stages') fogalmaznak meg állítást. A stádiumok egyedek vagy osztályok insztanciációi. Ha x -szel egy egyedet, y -nal pedig egy stádiumot jelölünk, akkor $I(y,x)$ olyan kétargumentumú predikátum, amely azt fejezi ki, hogy y x -nek egy insztanciációja. Például az *ugat* predikátum stádium-predikátum, tehát nem állítható közvetlenül sem egy adott kutyáról (egy 'egyedről'), sem pedig a kutyák osztályáról. Tehát olyan állítást kell megfogalmaznunk, amely így parafrázálható: 'x-nek van olyan y stádiuma, melyre az ugatás jellemző', azaz

- (4) $(\exists y:I(y,x)) \text{UGAT}(y)$

A teljes szemantikai ábrázoláshoz szükségünk van a lambda-absztraktor segítségével történő osztályképzésre:

- (5) $(\lambda x)(\exists y:I(y,x)) \text{UGAT}(y)$

tetszés szerinti x egyedre. Az insztanciáció azonban nemcsak egyedekre, hanem osztályokra ('kinds') is érvényes. Más szóval, x kutya különböző stádiumai a kutyák osztályának is stádiumai. A generikus mondatoknak ugyanúgy (5) a kiindulópontja, mint a habituális olvasatú mondatoknak. A habituális olvasat ugyanis bizonyos szempontból időtlen: a habituális cselekvések, történések nincsenek időponthoz vagy időintervallumhoz kötve. Ilyen olvasatú mondattal nem azt állítjuk, hogy egy bizonyos időpontban vagy időintervallumban bekövetkezett valamely esemény, hanem azt, hogy ugyanakkor az eseménynek nem időhöz kötötten meghatározatlan számú megismétlődéséről van szó.

Ha a habituális olvasatot mondatoperátorral fejezzük ki (Carlson 1989: 170–173), akkor az x *horkol* (5)-ből kiindulva a következőképpen ábrázolható.

- (6) $(\lambda x) \text{HAB}((\exists y:I(y,x)) \text{HORKOL}(y))$

A habituális predikátum egyedek és nem stádiumok tulajdonsága, ezért a lambda-operátornak egyedeket kell kötnie, amelyek azonban ahhoz a stádium-változóhoz van kapcsolva, amelyre a HORKOL predikátum vonatkozik (McCawley 1993: 268–269).

(6)-ból az is kiviláglik, hogy a habituális olvasat csak stádium-predikátum esetében fordulhat elő.

Nyelvészetileg persze az ábrázoláson kívül az is fontos kérdés, hogy milyen nyelvi tényezőktől függ az, hogy egy olvasat egyáltalán lehetséges. Vizsgáljuk meg tehát ezt a kérdést is kissé közelebről.

Először is megállapíthatjuk, hogy a statikus predikátumok nem engedik meg a habituális olvasatot: a statikus predikátumok nem stádium-predikátumok.

- (7) (a) Anna beteg.
(b) Éva örül.
(c) Zoltán lát.

A (7)(a)–(c) mondatok egyikének sincs habituális olvasata.

De nem tesznek eleget a stádium-predikátumok kritériumainak a perfektív jelentésű igék sem. Ezért (8)(a)–(c)-nek sem lehet habituális olvasata.

- (8) (a) Béla kitakarít.
(b) Péter megfőz.
(c) Kati megfésülködik.

Ez avval függ össze, hogy sem a statikus, sem pedig a perfektív predikátumok nem bonthatók fel 'fázisokra', a statikus állapot nem rendelkezik semmiféle belső szerkezettel, a perfektív predikátumoknak pedig, ha van is belső szerkezetük, ez nem fogható fel azonos értékű fázisok egymásutánjaként. Jegyezzük még meg, hogy a (8)(a)–(c) szűkebb értelemben perfektív, azaz nincs olyan bővítménye, amely valamilyen akcióminőséget vezetne be, vagy pedig más értelemben tenné specifikussá a predikátum jelentését. Azt a kérdést nem vizsgálom, hogy bővítmények jelenlétében megvan-e a habituális olvasat lehetősége.

A fenti jellemzésből még nem következik azonban az, hogy minden imperfektív igének van habituális olvasata. Íme néhány ellenpélda: *eszik, táplálkozik, sűg, suttog, virágozik, zöldell, hervad, hajt, fekszik, ül, vár*. A habituális olvasat lehetősége függ az ige szemantikájától (a valódi cselekvésigékkal valószínűleg könnyebben kifejezhető habituális olvasat), de közrejátszik benne a világismeret is. A kérdés részletes tárgyalására itt nem térhetünk ki.

Jegyezzük még meg, hogy a habituális olvasat nem jelenti föltétlenül azt, hogy a cselekvés vagy folyamat szokás szerűen ismétlődik. Lehet, hogy a cselekvés vagy folyamat még egyszer sem következett be, de bármikor bekövetkezhet, mivel előfordulásának megvannak a feltételei. A habituális olvasatnak tehát nemcsak a szokás, hanem a képesítés, a felkészültség is alapja lehet. Például

- (9) (a) Péter anyajegyet is operál.
 (b) Anna angolt is tanít.

(9)(a) akkor is igaz, ha Péter még egyetlen anyajegyet sem operált, és (9)(b) is érvényes marad akkor is, ha Annának még nem volt angolul tanuló tanítványa. Ebben az esetben a szokott nem használható körülírásként, ami asz sugallja, hogy a habituális olvasatnak többféle forrása lehet, amit talán a szemantikai reprezentációban is tükröztetni kell.

3. A gyakorító képzővel képzett igéknél más a helyzet. A képző teljesen termékeny: előfordul igekötőtlen és igekötős igéknél egyaránt, a statikus igék éppúgy megengednek, mint a dinamikus igék, alkalmazását szemantikai megszorítás alig korlátozza. (L. azonban alább) Ugyanakkor azonban szemantikailag éppúgy jelenthet kicsinyítést, mint gyakorítást, és igen gyakori jelenség a lexikalizáció, vagyis az az eset, amikor az ige jelentése nem vezethető le az alapige és a képző jelentéséből.

Gyakorító jelentésű a *-gat/-get* például az alábbi esetekben:

- (10) csókolgat, integet, kóstolgat, küldözget, nyitogat, nyomogat, ölelget, ütöget, válaszolgat

Míndezekben az esetekben lehetséges a 'gyakran/többször V' parafrázis. Tehát a *nyitogat* jelentése például a 'gyakran nyit'-tal, az *ölelget*-é a 'gyakran ölel'-lel parafrázálható.

Kicsinyítő jelentésű a *-gat/-get* például a következő igéknél:

- (11) borozgat, dolgozgat, eszeget, iszogat, jegyezget, olvasgat, sétálgat, sütöget, teszget

Ezeknél az igéknél a 'gyakran V' parafrázis nem lehetséges. A kicsinyítő jelentés a szóban forgó cselekvésnek a megszokottnál kisebb intenzitással történő végzését jelenti.

Végül néhány példa a lexikalizált esetekre, ahol a képzett ige (néhányik) jelentése már nem vezethető le az alapige és a képző jelentéséből. Ilyenek:

- (12) hajtogat, hallgat, kéreget, kerülget, méreget, mosogat, rakosgat, találgat, tereget, törölget.

A lexikalizált esetek nem okoznak gondot, őket a lexikonban kell felsorolnunk. Más a helyzet a gyakorítással és kicsinyítéssel. Gondos elemzéssel valószínűleg kimutatható, hogy a kétféle jelentés előrejelezhető. Megfigyelhető például, hogy a gyakorító jelentés esetében az eredetileg nem duratív jelentésű igék a *-gat/-get* képző megjelenésével duratívvá válnak. Például **sokáig nyit* – *sokáig nyitogat*, **sokáig üzen* – *sokáig üzenget*. A kicsinyítés ezzel szemben nem változtat a durativitáson: *sokáig eszik* –

sokáig eszeget, sokáig sétál – sokáig sétálgat. A gyakoritásnak csak akkor van értelme, ha az alapige egyszeri cselekvést jelöl: a *kóstol* azt jelenti, hogy ‘egyszer megízlel’, az *int* pedig azt, hogy ‘egyszer megmozdítja a kezét’. Ezzel szemben az *olvas* vagy a *sétál* ige jelentése nem tartalmaz egyszerűséget.

Természetesen, a gyakorítás és a kicsinyítés között van összefüggés: a gyakori cselekvés általában csökkenti az intenzitást. Ezért az ütöget nem csak azt jelenti, hogy ‘többször üt’, hanem azt is implikálja, hogy az ütések kisebb intenzitásúak. Ez az összefüggés olyan esetekben nyilvánvaló, amikor a cselekvés erő kifejtését kíván.

A nyelvészeti elemzésnek elsősorban a fent jelzett összefüggéseket kell tisztázni (Fabó 1989). Hátra van azonban annak a kérdésnek a tisztázása is, hogy vajon minden ige megengedi-e a *-gat/-get* képzőt. Úgy tűnik, hogy a legegyszerűbb kivétel a statikus igék képzik:

(13) *birtokolgat, *tartalmazgat, *gyűlölget, (*)szeretget, *álgat, *ülöget

(13) esetében valószínűleg az állapotot jelentő igék jelentése gátolja meg a gyakorító képző használatát. Mivel itt nem lehet valamely cselekvés ismétlődéséről szó, a képző csak kinyitást fejezhetne ki. A kicsinyítésnek viszont állapotoknál, úgy tűnik, nincs értelme. Ennek a megállapításnak csak látszólag ellent az olyan képzések előfordulása mint *szeretget*, *tudogat*. Az előbbi, ha egyáltalán jó, akkor cselekvésigévé értelmeződik át. A *tud* ige alapjelentése ‘vki vmilyen ismeret birtokában van’. Van ennek az igének azonban olyan használata is, amely a cselekvésigékkel mutat rokonságot: ‘vmit megtanult, ismer és alkalmazni képes’. A *tudogat* csak azt jelentheti, hogy ‘nem tanult meg vmit alaposan, nem mindig képes tudását alkalmazni’. Ebben az esetben sincs tehát állapotról szó.

De nem kedvelik a *-gat/-get* képzőt az állapotváltozást jelentő igék sem (bár itt már előfordulnak kivételek, pl. *növöget*):

(14) *szépülget, *butulgat, *lustulgat, *változgat, *gyöngülget, *vakulgat,
*sárgulgat

Valószínűleg (14) is szemantikai okokra vezethető vissza, a kérdés részletes vizsgálatától el kell tekintenünk.

Vannak azonban olyan esetek is, ahol a gyakorító képző használatát morfológiai vagy fonológiai megszorítás tiltja. Így például nem használjuk a gyakorító képzőt az *-(s/l)kodik/-kedik/-kődik* vagy az *-odik/-edik/-ödik* képzők után sem.

(15) *apostolkodgat, *legénykedget, *gorombáskodgat, *basáskodgat, *lustálkodgat, *buzgólkodgat

(16) *gazdagodgat, *izmosodgat, *lelkessedget, *erősödget, *világosodgat,
*kerekedget, *emberedget

A (16) melléknévből képzett igéi is állapotváltozást írnak le, tehát ha feltételezésünk igaz, hogy (14) igéinek helytelen volta szemantikai okokra vezethető vissza, akkor (16) esetében is, a morfofonológiai megszorításon túl, jelentéstani problémákra gyanakodhatunk.

A gyakoriság szemantikai ábrázolásához is szükségünk van egy külön operátorra, amit ITER-rel fogunk jelölni (Egg 1994: 160).

(17) $\hat{t}$ ITER(P)(t)

amely a következőképpen értelmezendő: egy adott P predikátum esetén (17) az összes olyan t idő halmaza, amelyre áll, hogy minden t olyan t' -k összege (szummációja), melyeknek tagjai a P fázisai. Két t' és t'' intervallum összege (szummációja) a legkisebb olyan megszakítás nélküli intervallum T , amely mind t' -t, mind pedig t'' -t tartalmazza. (17) definíciója tehát (18).

(18) $\forall P \forall t (\text{ITER}(P)(t) \leftrightarrow \exists t' [t = \cup t' \wedge \forall t'' (t'' \in t' \rightarrow P\text{-fázis}(t''))])$

A *nyit* ige ezek alapján (19)(a)-ként, a *nyitogat* pedig (19)(b)-ként reprezentálható.

(19) (a) $\hat{x} \hat{t}$ nyit'(x)(t)

(b) $\hat{x} \hat{t}$ ITER($\hat{t}$ nyit'(x)(t))(t)

4. Gyakoritást az igekötő ikerítésével is kifejezhetünk: *meg-megáll*, *fel-felnéz*, *ki-kimegy*, *le-lejár*, *be-bedug* stb. Nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy az igekötő ikerítése csak perfektív igék esetében lehetséges. Vannak nem perfektív jelentésű igekötős igéink is, amelyek éppúgy ikeríthetők: *fel-felovas*, *el-elábrándozik*. Természetesen itt is felmerül a kérdés, hogy vajon minden igekötő ikeríthető-e. A válasz nemleges: íme néhány fontosabb megszorítás (Kiefer 1995).

(20) *keresztül-keresztülbújik, *keresztül-keresztülvág,

*keresztül-keresztülfut, *keresztül-keresztülrag

(21) *utáná-utánamegy, *utáná-utánamond, *utáná-utánaszámol,

*utáná-utánanéz

A (20) és a (21) példák alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az ikerítés ezekben az esetekben fonológiai okokra vezethető vissza, hiszen nincs semmiféle szemantikai érvünk arra vonatkozólag, hogy miért lenne a gyakorító jelentés ezekben az esetekben kizárt. Ez annál is inkább így van, mivel a *-gat/-get* képzővel nincs ilyen gond: vö. *keresztüllépeget*, *utánajárogat*. A fonológiai megszorítás a következőképpen fogalmazható meg:

(22) A három szótagnál hosszabb szótagú igekötők nem ikeríthetők.

A fonológiai kívül van az ikerítésnek szemantikai feltétele is: például csak dinamikus igéknél fordulhat elő. Vö.

(23) *össze-összefér, *meg-megfelel, *el-elfér, *el-eláll

A statikus igék a *-gat/-get* képzőt sem engedik meg, mint már fentebb láttuk. A megszorítás a következő:

(24) Az igekötős statikus igék nem teszik lehetővé az igekötő ikerítését.

Említsük meg végül az állapotváltozást jelentő igéket is. Ezek, mint tudjuk, a gyakorító képzővel sem nagyon fordulnak elő. Szemantikai megszorításra utal tehát az a körülmény, hogy általában ezeknek az igéknél igekötős változatai az igekötőkötözést sem engedik meg: *meg-megőszül, *el-elbutul, *meg-megszépül. A két eset azonban mégsem egészen párhuzamos: az igekötő ikerítése csak abban az esetben kizárt, ha az állapotváltozást irreverzibilisnek tekintjük. Vö. azonban *zöldülget – *ki-kizöldül*, *virágozgat – *ki-kivirágzik*.

A gyakorító képzővel szemben az ikerítésnél érthető okokból nincs morfológiai megszorítás. Ha van igekötő, akkor az – ha nem szólnak ellene fonológiai vagy szemantikai okok – ikeríthető is.

Az ikerítésnek van egy másik fontos tulajdonsága, amely megkülönbözteti a gyakorító képzőtől: az ikerített igei alakok sohasem lexikalizálódnak, jelentésük mindig kompozicionális.

A fentiekből már látható, hogy az ikerítéssel történő, valamint a gyakorító képzővel történő igeképzés fonológiai és morfológiai feltételei nem azonosak, és a kétféle képzés a lexikalizáció szempontjából is másképpen viselkedik. Nem tisztáztuk azonban még a kérdést, hogy a kétféle 'gyakorítás' különbözik-e egymástól szemantikailag is. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a kétféle gyakorítás nem ugyanazt jelenti.

(25) (a) *Minden nap el-elolvasta az újságot.

(b) *Rendszeresen el-elolvasta az újságot.

(c) Időnként el-elolvasta az újságot.

(d) Néha-néha el-elolvasta az újságot.

(26) (a) Minden nap elolvagatta az újságot.

(b) Rendszeresen elolvagatta az újságot.

(c) Időnként elolvagatta az újságot.

(d) Néha-néha elolvagatta az újságot.

A példákból leolvasható, hogy az ikerített igei alak nem kompatibilis a 'minden nap', 'rendszeresen' határozókkal. Ebből arra kell következtetnünk, hogy az ikerítéssel kifejezett gyakorítás nem rendszeres időközökben megismétlődő cselekvésre, folya-

matra vonatkozik, hanem inkább rendszertelenül, hébe-hóba, néha-néha előforduló eseményekre. A gyakorító képző használata ezzel szemben általában nem korlátozott, bár a vele képzett igék nem mindig kedvelik a nem rendszeres ismétlést. Vö.

- (27) (a) Rendszeresen eljárógatott hozzá.
 (b) ??Időnként eljárógatott hozzá.
 (c) ??Egyszer-egyszer eljárógatott hozzá.

Az ikerített igekötővel kifejezett gyakorítás sem parafrázálható a 'gyakran' határozó segítségével. A meg-megállt nem jelenti azt, hogy 'gyakran megállt', és a ki-kinézett sem jelenti azt, hogy 'gyakran kinézett'. Valószínűleg a gyakoriság momentumának hiányával magyarázható, hogy a gyakorítás az ikerített igekötő esetében általában nem jelent kicsinyítést.

Ami mármost a szemantikai ábrázolást illeti, a fent bevezetett korlátlan iteratív operátort kell valamiképpen korlátoznunk ahhoz, hogy az időnként előforduló ismétlést ki tudjuk fejezni. A legegyszerűbb megoldás az, ha az iteratív operátort egy a számosságra (kardinalitásra) vonatkozó predikátummal toldjuk meg. Az ismétlések számának korlátozott volta ebben az esetben így ábrázolható: $card(t)=m$, ahol m egész szám. Az iteratív operátor definícióját (vö. (18)) tehát az alábbi módon kell megváltoztatnunk.

$$(28) \exists t' [t = \cup t' \wedge card(t') = m \wedge \forall t'' (t'' \in t' \rightarrow P\text{-fázis}(t''))]$$

Ezzel az ábrázolás azonban még nem felel meg teljesen a kívánalmaknak, hiszen például m nem lehet tetszőleges, ki kell tehát kötnünk, hogy értéke legalább három legyen. (A *Közben meg-megállt* mondat legalább három 'megállást' tételez fel.) Ezenkívül kifejezésre kell juttatnunk azt a körülményt, hogy az ikerítéssel kifejezett ismétlődés nem lehet 'rendszeres', azaz az ábrázolásnak meg kell magyaráznia a (25)(a)–(b) helytelen voltát. Ennek egyik módja az, hogy bevezetünk egy M mértékfüggvényt, amely az időintervallumokon van értelmezve. A (28)-hoz hozzáadandó felteteleket a (29) tartalmazza.

- (29) (a) $m > 3$
 (b) $M(t_i, t_j) = A$
 $M(t_j, t_k) = B$
 $A \neq B$ a legtöbb t_i, t_j, t_k intervallum esetében

A (18) és a (28)–(29) definíció két különböző iteratív operátort definiál, egy korlátozatlant és egy korlátozottat.

4. Összefoglalva tehát: az ismétlődés három fajtáját három különböző operátorral fejezhetjük ki. A háromféle ismétlődésnek, mint láttuk, három különböző morfológiai kifejezőeszköz felel meg. Ebből következnek a fonológiai és morfológiai megszorításokban megmutatkozó különbségek. (A szintaktikai különbségekről itt most nem szóltunk.) A három különböző operátor felvételét azonban a fent bemutatott szemantikai különbségek indokolják.

IRODALOM

- Carlson, Gregory 1977: *Reference to kinds in English*, doktori értekezés, Amherst, University of Massachusetts.
- Carlson, Gregory 1989: On the semantic composition of English generic sentences, in G. Chierchia–B. H. Partee–R. Turner szerk.: *Properties, types, and meaning* 2, 167–192.
- Chierchia, G.–B. H. Partee–R. Turner szerk. 1989: *Properties, types, and meaning* 1–2, Dordrecht, Kluwer.
- Egg, M. 1994: Aktionsart und Kompositionalität, *Studia Grammatica* 37, Berlin, Akademie Verlag.
- Fabó Kinga 1989: A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 31–48.
- Kiefer Ferenc 1995: Prefix reduplication in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica*,
- McCawley, J. M. 1993: *Everything that linguists have always wanted to know about logic (but were ashamed to ask)*, Chicago, The University of Chicago Press.

TYPES OF REPETITION AND THEIR SEMANTIC REPRESENTATIONS

FERENC KIEFER

The paper discusses three types of repetition and their respective semantic representations. The habitual can be expressed by stage-level predicates and never by individual-level predicates. It is claimed that, in general, statives are not stage-level predicates, hence they cannot have a habitual reading. The second type of repetition is the iterative, which denotes the more or less regular repetition of an event. It is expressed by the suffix *-gat/-get*, which can be attached to activity and accomplishment verbs, but not to verbs denoting states or achievements. Finally, the third type of repetition is the frequentative, which expresses the irregular repetition of an event. The formal expression of the frequentative is the reduplicated verbal prefix. The frequentative has to meet certain phonological and semantic constraints.